

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Історичний факультет

Кафедра археології та етнології України

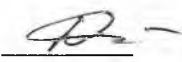
Дипломна робота

спеціаліста

на тему "Релігійні уявлення скіфів Північного Причорномор'я"

"Scythian Religions beliefs in North Pontic region"

Виконала: студентка денної форми навчання
спеціальності 7.02030204 Археологія
Бодун Світлана Анатоліївна

Керівник д.і.н., проф. Дзиговський О. М.

Рецензент к.і.н., доц. Охотніков С.Б.

Рекомендовано до захисту:

Протокол засідання кафедри

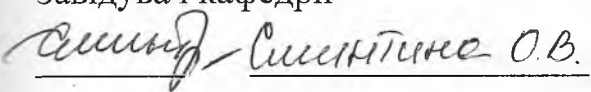
№ 9 від «25» квітня 2016 р.

Захищено на засіданні ЕК № 1

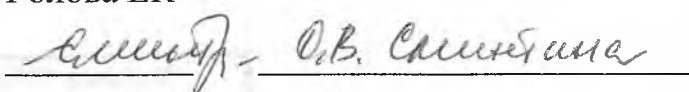
протокол № 4 від «25» травня 2016 р.

Оцінка 80 80 80 / В / 85
(за національною шкалою, шкалою ECTS, бал)

Завідувач кафедри

 Шинкова О.В.

Голова ЕК

 Шинкова О.В.

Одеса – 2016

Зміст

Перелік умовних позначень/скорочень.....	3
Вступ.....	4
Розділ 1. Джерела та історіографія.....	9
1.1. Джерела.....	9
1.2. Історіографія.....	18
Розділ 2. Пантеон скіфських божеств.....	24
Розділ 3. Форми скіфської релігії.....	58
Розділ 4. Скіфське мистецтво.....	72
4.1. Звіриний стиль.....	72
4.2. Культово-міфологічні зображення.....	76
Висновки.....	91
Список джерел та літератури.....	93
Додатки.....	1

Перелік умовних позначень/скорочень

ЖУРНАЛИ ТА ЗБІРНИКИ

АИМ – Археологические исследования в Молдавии.

АСГЭ – Археологический сборник Государственного Эрмитажа.

ВДИ – Вестник древней истории.

ЖМНП – Журнал Министерства народного просвещения.

Изв. СОНИИ – Известия Северо-Осетинского научно-исследовательского института.

МАР – Материалы по археологии России.

СА – Советская археология.

Вступ

У стародавніх класових і ранньокласових суспільствах релігійні уявлення не складали, як правило, замкнутих догматичних систем, а ставали органічною частиною суспільної свідомості.

Релігія довгий час залишалася єдиною формою вираження естетичних потреб, моральних і етичних норм, спробою пояснення світу. Релігійні погляди втілені не тільки в віруваннях і обрядах, але і в народних звичаях, святах, пам'ятниках літературі а також в народному мистецтві. Тому дослідження релігійних уявлень нерозривно пов'язане з дослідженням інших надбудовних явищ, зокрема соціальною та етнічною історією суспільства.

Скіфська культура відноситься до числа найбільш яскравих культур степної смуги Євразії, тому інтерес до питань ідеології скіфських племен цілком закономірний, тим більше, що останнім часом з відкриттям нових археологічних пам'яток з'явилася можливість доповнити або по-новому висвітлити релігійні погляди скіфів. В першу чергу, назріла необхідність узагальнити і переосмислити матеріал з точки зору останніх досягнень в області вивчення древніх релігій індоєвропейських народів

Головна мета даної роботи полягає у вивченні конкретних форм розвитку скіфської релігії та визначенні характерних особливостей останніх. Відповідно до мети, основним завданнями роботи є: дослідження пантеону скіфських божеств, скіфської міфології і культів, основних культово – міфологічних образів та сюжетів.

Об'єктом даної роботи являється: релігійні уявлення скіфів у Північному Причорномор'ї».

Предметом даного дослідження є: пантеон скіфських божеств, форми скіфської релігії, скіфське мистецтво».

Хронологічні рамки роботи визначаються у межах рубежу VII-VI - III ст. до н.е., однак головна увага акцентується на періоді V-III ст. до н.е., коли

Скіфія переживала найвищий економічний і культурний розквіт, а скіфська культура, яка зазнала впливу з боку еллінського світу, поширилася на широкій території, нівелюючи сусідні культури.

Територіальні рамки обмежені регіоном Північного Причорномор'я.

Картина походження скіфської релігії і культури в цілому в даний час видається більш складною. Перш за все, принципове значення має перегляд лінгвістами традиційної точки зору про прабатьківщину іранських і індоарійських народів, котрі прабатьківщиною вважають не Середню Азію, а Південно-Східну Європу. Ареал формування східноіранської єдності займає порівняно обмежену територію між Середнім Поволжжям, Доном, Північним Приуралля і Зауралля, що відповідає східній області зрубних і західної області андроновських племен. Звідси в кінці II - початку I тис. до н.е. йшло розселення іранських племен в Мідію, Парфію, Персиду, Середню Азію і на схід до кордонів Китаю. Поява ж скіфів з Азії в кінці VIII - початку VII ст. до н.е. - Лише одне з просувань іранських племен на території Східної Європи в зворотному напрямку.

Що стосується тривалості перебування іранців в Північному Причорномор'ї, то це питання залишається дискусійним. Найбільш прийнятною є точка зору В.І. Абаєва і Е.А. Грантового про постійну присутність їх в Східній Європі принаймні з другої половини II тис. до н.е., що встановлюється на основі скіфо-європейських изоглосс, лінгвістичних та археологічних даних. Іранцями були, і безпосередні попередники скіфів у Північному Причорномор'ї – кіммерійці.

Для вивчення скіфської релігії ми не володіємо письмовими джерелами, тобто текстами, написаними на скіфській мові, що надзвичайно ускладнює дослідження. Деякі відомості є у античних авторів, які, природно, не могли з великою точністю передати чужі їм звичаї, оскільки писали про них з чужих слів. Це так звані наративні джерела. З них найбільш цінні відомості про скіфську релігії містяться в IV книзі «Історії» Геродота, в уривках з творів

Псевдо-Гіппократа «Про повітря, води і місцевостях», «Історичних бібліотек» Діодора Сицилійського, в деяких новелах Лукіана, в «Аргонавтика» Валерія Флакка. Важливим джерелом є і археологічний матеріал, що відбувається головним чином з поховань. Похоронний культ у скіфів був надзвичайно розвинений, а оскільки в обрядах похорону відбивалися уявлення, пов'язані не тільки зі смертю, а й з ритуалами «переходу» - вінчанням, посвятою, вони можуть служити джерелами для дослідження різних релігійних уявлень.

Релігійні уявлення відносяться до найбільш консервативної сфери ідеології, тому дані про скіфську релігію можна витягти, як показують дослідження, з матеріалів далеко віддалених за часом від скіфської доби. Це джерела часів індоєвропейської спільноти, в основному реконструюються на основі більш пізніх (до середини II тис. до н.е.), і древнеіранські. Останні, звичайно, становлять найбільшу цінність. Назвемо, перш за все, Авесту - збірник релігійних гімнів, молитов і різних приписів, записаний в середньоіранській період, але містить багато стародавніх, іноді періоду індоіранської спільноти, уявлень. Деякі відомості про релігійно-міфологічні уявлення давніх іранців можна витягти з давньоіндійських ведичних творів, особливо Рігведи, та належних до них Упанішад і Брахман. Пізніші індійські та іранські релігійні тексти і епічні твори також містять цікаві для нас відомості, але вони найчастіше можуть бути виявлені фахівцями лише шляхом ретельного аналізу текстів. Релікти давньоіранських вірувань збереглися до нашого часу у іраномовних народів Середньої Азії. Особливе місце серед джерел по релігії іранців, що дійшли в усній передачі до наших днів, належить нартському осетинському епосу. Поряд з загальноіранськими рисами в ньому містяться риси, які зближують його з епосом європейських народів. Ф. Енгельс писав, що «первинні релігійні уявлення, здебільшого загальні кожній даній спорідненій групі народів, після розподілу таких груп розвиток у кожного народу своєрідний, відповідно випавши на його долю життєвим умовам».

У роботі використані різні методи дослідження, а саме : порівняльно-типологічний, стратиграфічний, а також комплексний, який дає змогу здійснити перехід від вивчення конкретних пам'яток до культурно-історичних узагальнень.

У даній роботі використовувався ряд робіт присвячених цій темі. Джерельною базою являється декілька груп пам'ятників : в основному це писемні (наративні) та археологічні.

Писемні джерела складаються з повідомлень стародавніх авторів, про ту чи іншу подію в історії релігії скіфів. Про релігію скіфів у своїх творах згадували Геродот, Валерій Флак, Псевдо Гіпократ, Діодор Сицилійський, як правило ці джерела не дозволяють повною мірою реконструювати історію скіфської релігії, а лише наводять опис окремих подій.

Найбільш масовим і різноманітним джерелом являється все ж таки археологічні матеріали. Вивчені пантеон скіфських божеств і форми релігії скіфів, а також скіфське мистецтво. Інші види археологічних пам'яток (скульптура, прикраси, ритони, пластини) свідчать про характер релігійних уявлень і розвиток мистецтва.

Історія вивчення скіфської релігії нерозривно пов'язана зі станом вивченості кардинальних проблем скіфології, перш за все, походження скіфської культури. Довгий час в науці панувала думка про появу іранського елемента в Північному Причорномор'ї зі сходу, з Ірану і Середньої Азії, що вважалася найдавнішим центром іранської культури. Найбільш повною ця точка зору відображена в працях М. І. Ростовцева. В цілому визначення скіфської релігії як іранської і твердження про те, що скіфи запозичували зовнішні атрибуції своїх богів у східно грецького мистецтва Малої Азії, залишається в силі. М. І. Ростовцев на великому археологічному і порівняльно-історичному матеріалі вперше пояснив найважливіші пам'ятники культового мистецтва Північного Причорномор'я, що вплинуло на подальшу інтерпретацію цих пам'ятників .

В даний час в скіфології найбільше визнання отримали дві основні теорії походження скіфської культури. Одна з них, умовно іменована «автохтонна» і має найбільше число прихильників, виходить з безперервного розвитку скіфської культури в Північному Причорномор'ї (дослідження Б. М. Гракова і М. І. Артамонова). Друга - «центрально-азіатська» - доводить появу основних елементів скіфської культури в Північному Причорномор'ї ззовні, зі сходу, з «глибин Азії».

Нові перспективи у вивченні скіфської ідеології з'явилися в зв'язку зі створенням теорії трьох функціональної структури індоєвропейських міфів, яка була розроблена французьким дослідником Ж. Дюмезілем і його послідовниками.

Дана робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку літератури та додатків.

У вступі розкрито особистий внесок та розробку даної проблематики та апробації результатів даного дослідження.

В першому розділі йде мова про джерела та історіографію, що використовуються в даній роботі.

Другий розділ «Пантеон скіфських божеств». В розділі розкривається рівень розвитку скіфської релігії і божеств.

В третьому розділі розглянуто форми скіфської релігії, що дає змогу ближче дослідити похоронний культ скіфів.

В четвертому розділі розкрита роль скіфського мистецтва.

У висновках відображений загальний результат розробки теми.

Для написання даної роботи, використане максимально широке коло джерел та літератури таких авторів: В. І. Абасва, М. І. Артамонова, С. С. Бессоной, Ж. Дюмезіля, В. В. Іванова, Д. С. Раєвського, В. Ф. Міллера, а також матеріали наукових архівів Інституту Археології АН України, матеріали з наукової Бібліотеки ОНУ імені І. І. Мечникова.

Висновки

На підставі даної інформації можна зробити наступні висновки. Скіфська релігія досягла стадії розвиненого політеїзму. Це племінна релігія з тенденцією до створення національно-державної релігії. Високий розвиток таких форм релігії, як культ героїв і вождів, племінного бога-воїна характерної для стадії ранньої держави.

Переважаючою формою релігії був культ племінного бога-воїна, що було відображенням племені як військової і соціальної одиниці, а також могутності племінної військової знаті. В скіфській релігійній системі виділився загальнодержавний пантеон вищих богів, очолюваний тріадою богів. Високе становище древніх жіночих божеств свідчить про матріархальні пережитки в релігії.

Скіфська релігія в цілому була іранською, але її вигляд суттєво відрізнявся від релігії Персії. У ній найбільш виражені риси періоду індоіранської і індоєвропейської спільноти, очевидно за рахунок злиття з релігійними уявленнями до скіфського населення Північного Причорномор'я.

Скіфська релігія - це релігія кочовників-скотарів, що позначилися в слабкому розвитку обрядовості, і в багатій - зооморфній символіці мистецтва. Однак скіфи в період передньоазійських походів безсумнівно зазнали впливу нових уявлень, про владу над осілим населенням, нової традиції і нової символіки. Ця тенденція посилювалася до IV ст. до н. е. «Природний демократизм» кочового суспільства до цього часу значно потіснився деспотичними порядками. Розпад родових зв'язків позначився в шануванні героїв і вождів, поширення містичних навчань в середовищі знаті.

Рівень розвитку скіфської релігії відповідав розвитку антропоморфних уявлень про світ. В першу чергу, антропоморфізація торкнулася образів і сюжетів скіфів-царів, утвердженню яких в цілому і служило антропоморфне мистецтво.

Для втілення місцевих релігійних уявлень, які перебували на високому рівні розвитку, характерне використання готових іконографічних схем греко-східного мистецтва. Причому, скіфські та сіндо-меотські культові зображення виявляються в ряді випадків найдавнішими серед аналогічних пам'яток синкретичного іранського мистецтва. Цікавим є схожість деяких іконографічних схем з пам'ятниками релігійного мистецтва, кавказького кола і лурістанських бронз, що підтверджує думку про кавказьку спрямованість найважливіших культурно історичних зв'язків в період становлення скіфської релігії.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

Опубліковані джерела

Наративні джерела

1. Валерий Флакк Аргонавтика // Известия древних писателей греческих и латинских о Скифии и Кавказе [Собрал и издал с русским переводом В.В. Латышев]. – Т. II : Латинские писатели. – Ч. 1. – СПб., 1904. – С. 201-215
2. Геродот. История: В 9-ти книга / Геродот; [пер. и прим. Г.А. Стратановского] – Л. : Наука, 1972. – 600 с.
3. Диодор Сицилийский Историческая Библиотека // Известия древних писателей греческих и латинских о Скифии и Кавказе [Собрал и издал с русским переводом В.В. Латышев]. – Т.1 : Греческие писатели. – Ч. II. – СПб., 1893. – С. 457-459.
4. Ригведа. Избр. Гимны / Ригведа; [пер., коммент. и вступ. ст. Т.Я. Елизаренковой] – М. : Наука, 1972. – 418 с.
5. Псевдо-Иппократ О воздухе, водах и местностях // Известия древних писателей греческих и латинских о Скифии и Кавказе [Собрал и издал с русским переводом В.В. Латышев]. – Т.1 : Греческие писатели. – Ч. 1. – СПб., 1893. – С. 57-65.

ЛІТЕРАТУРА

6. Абаев В. И. Нартский эпос / В. И. Абаев // Изв. СОНИИ. – 1945. – Вып. 1. – 80 с.
7. Абаев В. И. Культ семи богов у скифов / Василий Иванович Абаев // Древний мир. - М. : Изд-во вост. лит 1962. - С. 445 — 450.
8. Алексеев А. Ю. О скифском Аресе / А. Ю. Алексеев // АСГЭ. – 1980. – Вып. 21. – С. 39 – 47.
9. Артамонов М. И. Антропоморфные божества в религии скифов / М. И. Артамонов // АСГЭ. - 1961. – Вып. 2. – С. 57 - 87.
10. Бессонова С. С. Надгробный рельеф из Трехбратнего кургана / С. С. Бессонова, Д. С. Кирилин // Скифы и сарматы. – Киев : Наук. думка, 1977. - С. 128 - 139.
11. Бессонова С. С. Религиозные представления скифов / С. С. Бессонова. – Киев : Наук. думка, 1983. - С. 25 - 93.

12. Бурачков П. Общий каталог монет, при надлежащих эллинским колониям, существовавшим в древности на северном берегу Черного моря в пределах нынешней Южной России / П. Бурачков. — Одесса, 1884. — 291 с.
13. Велацкая В. В. Языческая символика славянских архаических ритуалов / В. В. Велацкая. — М. : Наука, 1978. — 214 с.
14. Дьяконова В. П. Погребальный обряд тувинцев как историко-отнографический источник / В. П. Дьяконова. — Л. : Наука, 1975. — 164 с.
15. Дюмезиль Ж. Осетинский эпос и мифология / Ж. Дюмезиль. — М. : Наука, 1976. — 273 с.
16. Ельницкий Л. А. Скифские легенды как культурно-исторический материал / Л. А. Ельницкий // СА. — 1970. — №4. — С. 46-55.
17. Иванов В. В. Опыт истолкования древнеиндийских ритуальных и мифологических терминов, образованных от asva — «конь» (жертвоприношение коня) и дерево asvat-tha в древней Индии / В. В. Иванов // Проблемы истории языков и культуры народов Индии. — М. : Наука, 1974. — С. 75 - 138.
18. Иванов В. В. Славянские языковые моделирующие семиотические системы / В. В. Иванов, В. И. Топоров. — М. : Наука, 1965. — 246 с..
19. Ильинская В. А. Образ кошачьего хищника в раннескифском искусстве / В. А. Ильинская. // СА. — 1971. - № 2. - С. 64 - 85.
20. Кобылина М. М. Изображения восточных божеств в Северном Причерноморье в первые века н.э. / М. М. Кобылина. — М. : Наука, 1978. — 215 с.
21. Лесков О. Скарби курганів Херсонщини: / О Лесков. — К. : Мистецтво. - 1974. — 113 с.
22. Манцевич А. П. О пластине из кургана Карагодеуашх / А. П. Манцевич // АСГЭ. — 1964. — вып. 6. — С. 128 — 138.
23. Мачинский Д. А. Пектораль из Толстой Могилы и женские божества Скифии / Д. А. Мачинский // Культура Востока. Древность и раннее средневековье - Сб. статей. — Л. : Аврора, 1978. - С. 131 - 150.
24. Мелетинский Е. М. Место нартских сказаний в истории эпоса / Е. М. Мелетинский // Нартский эпос. — Орджоникидзе : Сев.- Осет. кп. изд- во. - 1957. - С. 38 - 73.
25. Мелюкова А. И. Раскопки курганов у с. Буторы Григориопольского района / А. И. Мелюкова // АИМ. — 1972. — Кишинев : Штиинца. - 1974. - С. 84 - 85.
26. Миллер В. Ф. Черты старины в сказаниях и быте осетин / В. Ф. Миллер // ЖМНП. - 1882. - С. 191 - 207.

27. Онайко В. А. Аполлон Гиперборейский / В. А. Онайко // История и культура античного мира. - М. : Наука, 1977. - С. 153-160.
28. Петренко В. Г. Изображение богини Иштар из кургана в Ставрополье / В. Г. Петренко. // КСИА. - 1980. - Вып. 162. - С. 15 - 19.
29. Раевский Д. С. Скифо-авестийские мифологические параллели и некоторые сюжеты скифского искусства / Д. С. Раевский // Искусство и археология Ирана. - М. : Наука, 1971. - С. 275 - 280.
30. Раевский Д. С. Очерки идеологии скифо-сакских племен : (Опыт реконструкции скиф. мифологии) / Д. С. Раевский. — М. : Наука, 1977. — 216 с.
31. Ростовцев М. И. Античная декоративная живопись на юге России / М. И. Ростовцев. - СПб. : Императ. Археол. комис., 1913. — Атлас. 11 : табл. - Т. 1. - 1914. - 537 с.
32. Ростовцев М. И. Воронежский серебряный сосуд / М. И. Ростовцев. // МАР. - 1914. - Вып. 34. - С. 9 - 79.
33. Ростовцев М. И. Скифия и Боспор / М. И. Ростовцев. - Л. : Изд-во Рос. Акад. истории матер, культуры, 1925. - 621 с.
34. Руденко С. И. Горноалтайские находки и скифы / С. И. Руденко. - М., Л. : Изд-во АН СССР, 1952. - 266 с.
35. Синицын И. С. Археологические раскопки на территории Нижнего Поволжья. / И. С. Синицын. - Саратов, 1917. - (тип. № 1. Полиграфиздата) - 134 с.
36. Снесарев Г. Я. Реликты до мусульманских верований у узбеков Хорезма / Г. Я. Снесарев. - М. : Наука, 1969. - 336 с.
37. Тереножкин А. Я. Об общественном строе скифов / А. Я. Тереножкин // СА. - 1966. - № 2. - С. 33 - 49.
38. Токарев С. А. Ранние формы религии и их развитие / С. А. Токарев. - М. : Наука, 1964. — 399 с.
39. Фролова Н. А. Монеты скифского царя Скилура / Н. А. Фролова. // СА. - 1964. - № 1. - С. 44 - 55.
40. Чубова А. П. Античная живопись / А. П. Чубова, А. П. Иванова. - М. : Искусство, 1966. - 194 с.
41. Шахнович М. Я. Первобытная мифология и философия / М. Я. Шахнович. — Л. : Наука, 1971. — 240 с.
42. Farnell L. R. The cults of Greek states / L. R. Farnell // Oxford : Clarendon press. - 1896 - 1909. - 1896. - Vol. 2. - 560 p., 1907. - Vol. 4. - 457 p.